

Γεωγραφίες

Αρ. 35 (2020)

Γεωγραφίες, Τεύχος 35, 2020

ΤΑΚΤΙΚΕΣ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΣΤΙΓΜΑΤΟΣ: «ΕΜΕΙΣ» ΚΑΙ «ΑΥΤΟΙ / ΑΥΤΕΣ» ΣΤΗ ΓΕΙΤΟΝΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΑ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Πέννυ - Παναγιώτα Κουτρολίκου

ΤΑΚΤΙΚΕΣ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΣΤΙΓΜΑΤΟΣ: «ΕΜΕΙΣ» ΚΑΙ «ΑΥΤΟΙ / ΑΥΤΕΣ» ΣΤΗ ΓΕΙΤΟΝΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΑ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ^{1 2}

Πέννυ - Παναγιώτα Κουτρολίκου³

Περίληψη

Θεωρώντας ότι ο στιγματισμός αποτελεί μια διαδικασία εδραιωμένη σε σχέσεις εξουσίας, διαφοράς και σε συγκεκριμένα ιστορικο-πολιτικά πλαίσια, το άρθρο αυτό διερευνά το πώς ο χωρο-κοινωνικός στιγματισμός έχει χρησιμοποιηθεί από δρώντα υποκείμενα στο πλαίσιο του ευρύτερου στιγματισμού κοινωνικών ομάδων στην Αθήνα από το 2007 έως και το 2013. Εστιάζει και αναλύει τις τακτικές χρησιμοποίησης του χωρο-κοινωνικού στίγματος ως πρακτικής συσπείρωσης και κινητοποίησης συγκεκριμένων ομάδων στη γειτονιά του Αγίου Παντελεήμονα Αθηνών. Μέσω της εστίασής του στη συγκεκριμένη γειτονιά, προσπαθεί να αναδείξει ότι στην περίπτωση αυτή ο χωρο-κοινωνικός στιγματισμός χρησιμοποιήθηκε –συνειδητά ή μη– εργαλειακά και προωθήθηκε μέσω λόγων και πολιτικών (πολλές από αυτές με συγκινησιακή στόχευση) που βασίστηκαν σε έννοιες όπως η γειτονιά, η τοπική κοινότητα, η χωρο-χρονική συνέχεια με ένα (καλύτερο) παρελθόν, η «εισβολή από εχθρούς» και η «κοινοτυπία» της πιθανής απειλής.

Λέξεις κλειδιά: Στιγματισμός, χώρος, Άγιος Παντελεήμονας, απειλή, δημόσιος λόγος, άκρα δεξιά

Utilizing socio-spatial stigmatization: “Us” and “them” in the neighbourhood of Agios Panteleimonas, Athens

Penny Koutrolikou

Abstract

Considering stigmatization as a process rooted in power and difference and shaped within specific historical - political contexts, this paper discusses how stigmatization of specific migrant groups and inner-city neighbourhoods has been established and used in Athens from 2007 until 2013. It specifically focuses on the deployment of socio-spatial stigmatization as a tactic of bringing together and mobilizing particular social groups in the neighbourhood of Agios Panteleimonas. It illustrates how socio-spatial stigmatization was promoted via discourses and policies that were based on notions such as the neighbourhood, the local community, the time-space continuity with a past, the ‘invasion’ and the ‘banality’ of a presented ‘threat’. Thus, a racist discourse emerged as a response to the alleged ‘threat’, was further legitimized and utilized and, partly, facilitated the rise of the far-right.

3. Αναπληρώτρια καθηγήτρια, Σχολή Αρχιτεκτόνων, ΕΜΠ, pkoutrolikou@arch.ntua.gr

Εισαγωγή

Τη δεκαετία του 1960, ο Erving Goffman παρουσιάζει την ιδιαίτερα σημαντική δουλειά / έρευνα / θεωρητική προσέγγισή του πάνω στο στίγμα (1963): μια θεωρία η οποία συνεχίζει να αποτελεί σημείο αναφοράς στη συζήτηση περί στιγματισμού ακόμη και σήμερα. Κατά τον Goffman, το στίγμα αναγνωρίζεται όχι ως κάτι το οποίο «ανήκει» στο άτομο το οποίο το φέρει, μια προσέγγιση που επικρατούσε έως τότε (Link και Phelan, 2001), αλλά ως κάτι που αφορά τόσο άτομα όσο και κοινωνικές ομάδες και, κυρίως, ως μια αλληλεπίδραση (interaction) ανάμεσα σε φορείς (άτομα, ομάδες) που στιγματίζουν και υποκειμένα που στιγματίζονται.

Η συσχέτιση του στίγματος και της διαδικασίας του στιγματισμού με το ευρύτερο κοινωνικό-πολιτικό πλαίσιο καθώς και με τις σχέσεις εξουσίας, διευρύνεται προς πολλαπλές και διαφορετικές επιστημονικές προσεγγίσεις. Ο χώρος και οι κάτοικοί του εισέρχονται σε αυτή τη συζήτηση και διαμορφώνουν ένα νέο αντικείμενο μελέτης των διαδικασιών στιγματισμού, τοποθετώντας τις εντός κοινωνικο-πολιτικών συσχετισμών και αποφάσεων, αλλά και εντός της συζήτησης περί δομικών ανισοτήτων και καπιταλιστικής συσσώρευσης.

Ξεκινώντας με τη θεώρηση ότι ο στιγματισμός αποτελεί μια διαδικασία εδραιωμένη σε σχέσεις εξουσίας, διαφοράς, καθώς και σε συγκεκριμένα ιστορικο-πολιτικά πλαίσια, το άρθρο αυτό διερευνά το πώς ο χωροκοινωνικός στιγματισμός έχει χρησιμοποιηθεί –συνειδητά ή ευκαιριακά⁴– από δρώντα υποκειμένα στο πλαίσιο του ευρύτερου στιγματισμού κοινωνικών ομάδων στην Αθήνα κατά τα πρώτα χρόνια της οικονομικής κρίσης. Καθώς το εκάστοτε ιστορικό-πολιτικό πλαίσιο εντός του οποίου συντελούνται στιγματισμοί είναι σημαντικό, το συγκεκριμένο άρθρο παρουσιάζει αρχικά τον στιγματισμό συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων και τόπων, καθώς και τις επιπτώσεις του στιγματισμού στο χωρικό και κοινωνικό επίπεδο. Στη συνέχεια, εστιάζει και αναλύει τακτικές επίκλησης και χρησιμοποίησης του στίγματος ως πρακτικής συσπείρωσης και κινητοποίησης συγκεκριμένων ομάδων στη γειτονιά του Αγίου Παντελεήμονα Αθηνών. Μέσω της ανάλυσης αυτής, το άρθρο επισημαίνει το πώς ο στιγματισμός αρθρώθηκε, υιοθετήθηκε και προωθήθηκε βασιζόμενος σε έννοιες όπως η γειτονιά, η τοπική κοινότητα, η χωρο-χρονική συνέχεια με ένα (καλύτερο) παρελθόν, η «εισβολή από εχθρούς» και το κοινότοπο της

πιθανής απειλής. Παράλληλα, όμως, και σε συνάρτηση με το πώς οι παραπάνω έννοιες αναπαραστάθηκαν, ο ρατσιστικός λόγος και πρακτικές παρουσιάστηκαν ως απάντηση στην «απειλή» και νομιμοποιήθηκαν από ΜΜΕ και πολιτικούς.

Αναλύοντας τον στιγματισμό μέσα από το πρίσμα της διαφοράς και της εξουσίας

Οι Parker και Aggleton θεωρούν ότι ο στιγματισμός αποτελεί μια διαδικασία που «δρα στα σημεία τομής του πολιτισμού, της εξουσίας και της διαφοράς», (ανα)παράγοντας ανισότητες, αποκλεισμούς και διακρίσεις και όντας ριζωμένος στο πλαίσιο εντός του οποίου λαμβάνει χώρα (Parker και Aggleton 2003:17, Link και Phelan 2001). Αναλύοντας τις διαδικασίες που (ανα)παράγουν τον στιγματισμό και εστιάζοντας σε ζητήματα εξουσίας και διακρίσεων οι Link και Phelan νοούν το στίγμα ως αποτέλεσμα πέντε αλληλένδετων «δομικών στοιχείων»: της απόδοσης χαρακτηρισμών, της κατασκευής στερεοτύπων, της δημιουργίας κάποιου βαθμού διαχωρισμού ανάμεσα στο «εμείς» και στο «αυτοί/ες» και της διάκρισης.⁵ Πέρα από αυτά τα δομικά στοιχεία, θεωρούν ότι ο στιγματισμός είναι απόλυτα εξαρτώμενος από την πρόσβαση κοινωνικών υποκειμένων και ομάδων σε κοινωνική, οικονομική, και πολιτική εξουσία.

Σε ανάλογο πνεύμα και επηρεασμένοι από τα γραπτά των Bourdieu, Foucault και Gramsci, οι Parker και Aggleton (2003:18) συζητούν για τη «στρατηγική χρήση του στίγματος» και υποστηρίζουν ότι αποτελεί «κομμάτι των περίπλοκων αγώνων για εξουσία που ενυπάρχουν στην καρδιά της κοινωνικής ζωής», καθώς και ότι το στίγμα «χρησιμοποιείται από συγκεκριμένα δρώντα υποκειμένα που επιζητούν τη νομιμοποίηση του δικού τους κυρίαρχου στάτους εντός των υφιστάμενων δομών κοινωνικών ανισοτήτων».

Συνδέοντας τις διαδικασίες στιγματισμού με αρνητικές αναπαραστάσεις, η McCordic (2012:73) θεωρεί ότι το στίγμα «μπορεί να χρησιμοποιηθεί από τους εκάστοτε θεσμούς εξουσίας για να κάνει διακρίσεις και να δικαιολογήσει τη βία ενάντια μιας κοινωνικής ομάδας. Τοποθετώντας το εκάστοτε στίγμα εντός θεσμικών πλαισίων κανονικοποιεί τη διάκριση». Ακόμα, η γλώσσα είναι ιδιαίτερα σημαντική στη διαμόρφωση σχέσεων εξουσίας (Foucault 1972) και θεωρείται εξί-

σου σημαντική στη διαδικασία στιγματισμού (Zola 1993, McCordic 2012), καθώς οι όροι που χρησιμοποιούμε δύναται να οδηγήσουν σε διαφορετικά συμπεράσματα σχετικά με το ποιο/ος/α αποτελεί το πρόβλημα, διαμορφώνοντας κατά συνέπεια την ενδεχόμενη λύση του προβλήματος (Link και Phelan 2001:366).

Εξίσου σημαντική παράμετρο στην κατανόηση της εκμετάλλευσης του στίγματος αποτελεί και η συναισθηματική του διάσταση (Jackson και Valentine 2014). Μέσω υιοθέτησης μιας εικόνας θύματος⁶ ή μέσω «επένδυσης» σε διαχωρισμούς τύπου «εμείς» / «αυτοί/ές» γίνεται επίκληση σε «συναισθηματικές κοινότητες» (Wetherall 2012:8). Όπως αναφέρει ο Thrift (2008), το συναίσθημα μπορεί να κινητοποιηθεί εργαλειακά και να αποτελέσει ουσιαστικό στοιχείο εδραίωσης στιγματισμού και ενοχής σε ομάδες και τόπους (McCordic 2012). Από την άλλη όμως, όπως θα δούμε και παρακάτω, το στίγμα μπορεί να αποτελέσει επίσης και πεδίο συσπείρωσης μιας ομάδας, ή ακόμη και ανάπτυξης μιας «ταυτότητας αντίστασης» (Castells 1997: 8).

Η χωρική διάσταση του στίγματος και ο στιγματισμός τόπων

Από μια διαφορετική οπτική, οι θεωρητικές προσεγγίσεις σχετικά με τον στιγματισμό τόπων έχουν εστιάσει κυρίως σε (α) συγκροτήματα κοινωνικής/δημόσιας κατοικίας και στα προγράμματα αναζωογόνησής τους (βλ. Hastings και Dean 2003, Lupton 2003, Permentier 2009), (β) σε περιοχές που έχουν χαρακτηριστεί ως γκέτο ή/και άβατα (βλ. παρακάτω) και (γ) σε περιοχές άτυπης κατοίκησης. Συχνά, ο χωρικός στιγματισμός αφορά τόπους στους οποίους κατοικεί τουλάχιστον μία στιγματισμένη ομάδα, αντιμετωπίζοντας συνήθως συνθήκες αποστέρησης, υποβάθμισης του αστικού περιβάλλοντος και (υπαρκτής ή υποθετικής) εγκληματικότητας. Επιπρόσθετα, σημαντικός αριθμός μελετών έχουν αναδείξει τις αρνητικές επιπτώσεις του χωρικού στιγματισμού σε πολλά πεδία της ζωής των ανθρώπων που ζουν σε στιγματισμένες περιοχές, στη διαμόρφωση διακρίσεων τις οποίες οι ίδιοι υφίστανται (Warr 2005, Keene και Padilla 2010) και στον τρόπο με τον οποίο οι ίδιοι οι κάτοικοι των περιοχών αυτών αντιδρούν στον στιγματισμό τους.

Ιδιαίτερα σημαντική έχει υπάρξει η δουλειά του Wacquant (2007) πάνω στους «αστικούς παρίες» και στον εδαφικό στιγματισμό, η οποία, συνδυάζοντας την προσέγγιση του Goffman για το στίγμα και την ανάλυση της συμβολικής βίας του Bourdieu (1991), αναδεικνύει την «ύστερη περιθωριακότητα» (advanced marginality) ως σημαντικό στοιχείο του 20ού/21ου αιώνα, με τον εδαφικό στιγματισμό να αποτελεί βασικό συστατικό της.

Εδώ και αιώνες, το γκέτο έχει υπάρξει κυρίαρχη χωρική αναπαράσταση και κατηγορία στίγματος προκειμένου να περιγράψει μια περιχαρακωμένη γειτονιά κατοίκησης μιας συγκεκριμένης και στιγματισμένης κοινωνικής ομάδας (Wacquant 2008, Hutchison και Haynes 2012). Σε πιο πρόσφατες αναλύσεις, το στίγμα του γκέτο έχει χρησιμοποιηθεί για να περιγράψει διαφορετικές γειτονιές των οποίων, συνήθως, τα κοινά χαρακτηριστικά είναι τα αυξημένα επίπεδα αποστέρησης σε συνδυασμό με (υποθετική ή υπαρκτή) εγκληματικότητα και με ομάδες κατοίκων στις οποίες έχει αποδοθεί ένα συγκεκριμένο στίγμα (πχ εθνο-φυλετικής διάκρισης, εγκληματικότητας κ.λπ.) (Hargreaves 1996, Blokland 2008, Tissot 2008, Peach 2009, de Koning 2013).

Ο ρόλος των μέσων μαζικής ενημέρωσης είναι καθοριστικός στην αναπαραγωγή και διαιώνιση του χωρο-κοινωνικού στιγματισμού (Watt 2006, Wacquant 2008, Rhodes 2012). Η γλώσσα που εμπεριέχεται στην περιγραφή και στον καθορισμό του στίγματος, στιγματίζει / χαρακτηρίζει κοινωνικές ομάδες και απονομιμοποιεί τα αιτήματα και τις διεκδικήσεις τους, ενώ παράλληλα επικαθορίζει / ανακαθορίζει τα «προβλήματατά» και, συνεπώς, και τις «λύσεις» τους (Bourdieu 1991, Hargreaves 1996, Link και Phelan 2001).

Από τη στιγμή που το στίγμα αποδοθεί (και εδραιωθεί) σε κάποιον τόπο, τότε μετατρέπεται σε πρόφαση για την υλοποίηση διαφόρων προγραμμάτων από τα πάνω (Slater και Anderson 2011, de Koning 2013), για δικαιολόγηση και «νομιμοποίηση» της «δομικής βίας» και της αύξησης της κρατικής / αστυνομικής καταστολής, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις η επενδυτική κερδοσκοπία συνοδεύει την απο-επένδυση και τη μετακίνηση των κατοίκων που μπορούν και θέλουν να μετακινηθούν σε άλλες περιοχές (ενισχύοντας την αποφυγή / τις τάσεις φυγής από μια περιοχή).

Πέρα από τις αναπαραστάσεις των ΜΜΕ, οι αντιδράσεις των κατοίκων παρουσιάζουν πολλές πτυχές: για παράδειγμα, κάποιοι κάτοικοι ενώνονται μεταξύ τους και εναντιώνονται στον στιγματισμό (κάποιες φορές εκμεταλλευόμενοι το στίγμα προς δικά τους συμφέροντα), κάποιοι θα επιχειρήσουν να πάρουν αποστάσεις από την περιοχή, κάποιοι θα αποτραβηχτούν στην ιδιωτική τους σφαίρα. Και αυτή η διαφοροποίηση των αντιδράσεων, αναδεικνύει όχι μόνο τη διαφοροποίηση των ατόμων και ομάδων που ζουν σε περιοχές που στιγματίζονται (οι οποίες συχνά αντιμετωπίζονται κάτω από γενικευτικές κατηγορίες διακρίσεων), αλλά και τις πολυπλοκότητες και τη σημασία του πλαισίου εντός του οποίου λαμβάνει χώρα ο χωρο-κοινωνικός στιγματισμός (Wacquant 2011).

Παρόλο που ο χωρο-κοινωνικός στιγματισμός επηρεάζει ολόκληρη την περιοχή, κάποια άτομα ή/και ομάδες επηρεάζονται περισσότερο από άλλα. Συχνά ο στιγματισμός εστιάζεται στις ομάδες εκείνες που θεωρούνται ή/και παρουσιάζονται ως οι αιτίες των σχετικών προβλημάτων. Σε άλλες περιπτώσεις χρησιμοποιείται για να αποπνεύσει συμπάθεια ή ακόμη και λύπη για «άξιους και άξιες» κατοίκους που «βρέθηκαν να ζουν σε ένα τέτοιο μέρος», ενισχύοντας έτσι περαιτέρω τα όρια τύπου «εμείς» - «αυτοί» (Links και Phelan 2001, Tilly 2008, Wetherall 2012). Έτσι, οι πιο «νομιμοποιημένοι» κάτοικοι αναγνωρίζονται και, ανά περίπτωση, εισακούονται ή τουλάχιστον οι φωνές τους παρουσιάζονται και νομιμοποιούνται στον δημόσιο λόγο, ενώ οι φωνές των «άλλων» απουσιάζουν ή αγνοούνται.

Σκιαγραφώντας το πλαίσιο του χωρο-κοινωνικού στιγματισμού στην Αθήνα μετά το 2000

Οι κοινωνικές κατηγοριοποιήσεις, τα χωρο-κοινωνικά στερεότυπα και ο στιγματισμός συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων και τόπων μπορεί να χαρτογραφηθεί για πολλές και πολύ διαφορετικές μεταξύ τους περιοχές και ομάδες στην Αθήνα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα που άλλοτε προβάλλεται και άλλοτε αποσιωπάται από τη δημόσια συζήτηση αποτελούν οι Ρομά και συγκεκριμένες περιοχές κατοικίας τους (Τρουμπέτα 2008). Όμως από τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004 και μετά, και σε συνδυασμό με μια σειρά παραγόντων όπως η οικονομική ύφεση και μετέπειτα κρίση

χρέους, αλλά και η παγίδευση σημαντικού αριθμού μεταναστών σε συνθήκες απαξίωσης, εκμετάλλευσης και μη αναγνώρισης (λόγω της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Ασύλου Δουβλίνο II αλλά και του ελληνικού κράτους με τις προβληματικές πολιτικές αναγνώρισης ασύλου και χρόνου παραμονής, και σε συνάρτηση με εδραιωμένες πρακτικές ρατσισμού), μετέτρεψαν για κάποια χρόνια τον χωρο-κοινωνικό στιγματισμό γειτονιών της Αθήνας σε βασικό διακύβευμα και σε πολιτική ευκαιρία συγκέντρωσης ψήφων. Ας το δούμε όμως πιο συγκεκριμένα.

Από τη δεκαετία του 1990, όταν ο μεταναστευτικός πληθυσμός της Ελλάδας άρχισε να αυξάνεται σημαντικά με ανθρώπους κυρίως από τα Βαλκάνια και τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, ο στιγματισμός συγκεκριμένων ομάδων στον δημόσιο λόγο ήταν εμφανής και συνηθέστερα συνέδεε ζητήματα εγκληματικότητας με τις εν λόγω ομάδες (Λαφαζάνη 2004). Η μετανάστευση ποινικοποιήθηκε (Κούρτοβικ 2001) και αντιμετωπίστηκε κυρίως με κατασταλτικούς τρόπους, επιχειρήσεις «σκούπα» και απελάσεις, ενώ ο ρατσισμός (θεσμικός και μη) και η βία ενάντια σε μετανάστες ήταν εμφανής. Όμως, τόσο λόγω των επερχόμενων (τότε) Ολυμπιακών Αγώνων (και της ανάγκης φτηνού και εύκολα εκμεταλλεύσιμου εργατικού δυναμικού) όσο και λόγω της αναγνώρισης του σημαντικού αριθμού νυν κατοίκων χωρίς δικαιώματα, έλαβαν χώρα διαδοχικές περίοδοι νομιμοποίησης. Παράλληλα δόθηκε έμφαση στο κέντρο της πόλης, το οποίο αναδείχτηκε σε τοπιο-σύμβολο μιας μητροπολιτικής Αθήνας του 21ου αιώνα, σε τόπο διασκέδασης, αλλά και σε πεδίο κτηματομεσιτικών επενδύσεων και δυνατοτήτων εξευγενισμού. Παράλληλα, η ύπαρξη μεταναστευτικών ομάδων σε αυτό παρουσιάστηκε με όρους εξωτικής παρουσίας – ως χαρακτηριστικό μιας σύγχρονης μητροπόλης. Παρά ταύτα, τόσο η προστασία των δικαιωμάτων μεταναστών/μεταναστριών όσο και η ένταξή τους παρέμειναν σε βασικά ή/και άτυπα επίπεδα και χωρίς μέτρα ενάντια σε ρατσιστικό λόγο και δράσεις – θεσμικό ή μη (Παύλου 2009, Karamanidou 2016).

Όμως, ο τρόπος που το κέντρο της πόλης αστικοποιήθηκε, χαρακτηριζόμενο περισσότερο από κάθετη κοινωνική διαφοροποίηση και λιγότερο από «οριζόντιο» εθνοτικό διαχωρισμό, δημιούργησε ένα κοινωνικά μικτό περιβάλλον σε πολλές γειτονιές, όπου ντόπιοι και μη όχι μόνο συνυπήρχαν, αλλά μοιράζονταν τις πολυκατοικίες τους, τις υπηρεσίες και τον δημόσιο

χώρο της πόλης (Βαΐου κ.ά. 2007, Kandyliis κ.ά. 2012). Αυτό φυσικά δεν σημαίνει ότι δεν υπήρχαν συγκρούσεις και εκμετάλλευση, αλλά ότι αποφεύχθηκε η δημιουργία κλειστών εθνοτικών θυλάκων.

Οι αλλαγές στο ευρύτερο γεωπολιτικό περιβάλλον επέφεραν και αλλαγές τόσο στις μεταναστεύσεις όσο και στις ευρωπαϊκές και εθνικές πολιτικές. Η εφαρμογή της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Ασύλου Δουβλίνο II υποχρέωνε τους αιτούντες άσυλο να υποβάλλουν αίτηση στην πρώτη χώρα εισόδου στο ευρωπαϊκό έδαφος (και να επιστραφούν σε αυτήν από άλλη χώρα). Στην περίπτωση της Ελλάδας, και σε συνδυασμό με τον μικρό αριθμό απόδοσης ασύλου και προστασίας, αυτή η πολιτική σήμαινε ότι ένας σημαντικός αριθμός ανθρώπων παγιδεύτηκε σε μια αβέβαιη κατάσταση.⁷

Επιπλέον, τις προσδοκίες των αρχών του 21ου αιώνα έρχονται γρήγορα να διαψεύσουν τα πρώτα σημάδια της οικονομικής ύφεσης (εντόπιας και παγκόσμιας), η οποία μέχρι το 2010 μετατρέπεται στη (γνωστή πλέον) κρίση χρέους της Ελλάδας, με τις συνεπακόλουθες συμφωνίες δανεισμού και προγράμματα λιτότητας «για το καλό της χώρας». Παρά τις αντιδράσεις και διαδηλώσεις (οι οποίες με τη σειρά τους έδωσαν έναυσμα σε πολύμορφες δράσεις και κινητοποιήσεις σε γειτονίες της πόλης, καθώς και σε σημαντικές πρωτοβουλίες αλληλεγγύης), οι επιπτώσεις των προγραμμάτων αυτών ήταν ιδιαίτερα εμφανείς, με μεγάλη αύξηση της ανεργίας, φτωχοποίηση του πληθυσμού και μεγάλο αριθμό ανθρώπων να βρίσκονται σε ανάγκη ή/και στον δρόμο (INE-ΓΣΕΕ 2015). Έτσι, συνδυαστικά, οι συνθήκες διαβίωσης ενός τμήματος του μεταναστευτικού πληθυσμού έγιναν ιδιαίτερα επισφαλείς, με σημαντικό αριθμό ανθρώπων να βρίσκονται εκτεθειμένοι σε πολλαπλές μορφές εκμετάλλευσης.

Λίγο πριν η Ελλάδα μετατραπεί σε «ιδανικό στερεότυπο» της κρίσης της ευρωζώνης, η Αθήνα ήδη παρουσιαζόταν στον δημόσιο διάλογο ως μια «πόλη σε κρίση». Αυτή όμως η «κρίση του κέντρου της Αθήνας» δεν αφορούσε μόνο την «ανθρωπιστική κρίση» που ανέφεραν κάποιες ΜΚΟ. Αντίθετα, όπως αναφερόταν στον δημόσιο λόγο, αφορούσε κυρίως την «γκετοποίηση» του κέντρου της Αθήνας – μια κατάσταση σύμφωνα με την οποία το κέντρο της Αθήνας κυριαρχούνταν από μετανάστες χωρίς χαρτιά, εγκληματικότητα, προβλήματα δημόσιας υγείας και υποβάθμισης του χτισμένου περιβάλλοντος (Koutrolίκου 2016). Οι αναφερόμενες «γκετοποιημένες» περιοχές του κέντρου

της πόλης, περιγραφόμενες ως περιοχές «φόβου, εγκληματικότητας και αρρώστιας», αρχικά –και παραδειγματικά– ήταν το Γεράνι και το Μεταξουργείο, καθώς και οι γειτονίες της Πλατείας Βικτωρίας, Βάθη και Αγίου Παντελεήμονα. Όμως, γρήγορα ο λόγος αυτός «επεκτάθηκε» χωρικά και χρησιμοποιήθηκε για το μεγαλύτερο μέρος του κέντρου, ενώ μια συχνή αναφορά ενσωμάτωνε και «κομμάτια του ιστορικού κέντρου» (Ρερρές 2012). Η κριτική στους συγκεκριμένους λόγους δεν αμφισβητεί την ύπαρξη προβλημάτων, αποκλεισμών και εκμετάλλευσης στις συγκεκριμένες γειτονίες. Όμως, όπως προαναφέρθηκε, οι εδραιωμένοι και αναπαραγόμενοι λόγοι «κατασκευάζουν αλήθειες» και «συναινέσεις», στιγματίζοντας ανθρώπους και τόπους που λιγότερο έχουν να κάνουν με τη βελτίωση των συνθηκών και περισσότερο με την πολιτική εκμετάλλευσή τους.

Αναμενόμενα, η «κρίση του κέντρου της Αθήνας» και η επίλυσή της, μετατράπηκε σε σημαίνουσα πολιτική αρένα. Τα προβλήματα που η συγκεκριμένη αναπαράσταση παρουσιάζει αποδίδονται πρωταρχικά σε μετανάστες, δευτερευόντως σε τοξικοεξαρτημένα άτομα και εργάτριες του σεξ και, συμπληρωματικά, στην αδράνεια την πολιτείας που δεν λαμβάνει τα απαραίτητα μέτρα. Από τη στιγμή που ήδη από την αναπαράσταση μιας κατάστασης περιγράφονται και τα υποκείμενα που, κατά τις συγκεκριμένες απόψεις, αποτελούν και τις αιτίες των προβλημάτων, τότε οι πολιτικές λύσεις μοιάζουν να είναι σχεδόν προδιαγεγραμμένες.

Η επανεμφάνιση της Χρυσής Αυγής το 2008, η νομιμοποίησή της μέσω των ΜΜΕ στον δημόσιο λόγο και οι εκλογικές της επιτυχίες, συνιστούν ιδιαίτερα σημαντικό παράγοντα στην εδραίωση, αναπαραγωγή και νομιμοποίηση ενός ρατσιστικού λόγου και στην υιοθέτηση ολοένα και περισσότερο αντιμεταναστευτικού και κατασταλτικού λόγου (και πολιτικών) από τα περισσότερα κόμματα εξουσίας (The Press Project 2012α, Christopoulos 2014, Karamanidou 2016). Παράλληλα, διάφορες ομάδες πολιτών (πέρα από αυτές που όπως αναδείχθηκε εκ των υστέρων διατηρούσαν σχέσεις με τη Χρυσή Αυγή), μέσα σε ένα κλίμα συνεχούς αναφοράς στην κρίση του κέντρου της Αθήνας, καλούν ή απαιτούν από την πολιτεία τη λήψη μέτρων. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν το «Ιστορικό Γκέτο» και η «ΚΙΠΟΚΑ» – η δεύτερη μάλιστα έχοντας και την ευκαιρία να προωθήσει τις απόψεις της και στην τότε επίτροπο Cecilia Maelstrom.

Έτσι, από το 2009 και μετά ανακοινώνονται διάφορες εκθέσεις, πορίσματα και μέτρα πολιτικών για το κέντρο της Αθήνας και την επίλυση της κρίσης του. Σε αυτά, τις περισσότερες φορές, αναπαράγεται ο ίδιος στιγματιστικός λόγος, ο οποίος ουσιαστικά νομιμοποιείται τόσο σε πολιτικό όσο και σε συνειδησιακό επίπεδο, αποδίδοντας με μεγάλη ευκολία ό,τι συμβαίνει στα στιγματιζόμενα υποκείμενα και δρώντας κατασταλτικά ενάντια τους – ειδικότερα στις γειτονιές που προαναφέρθηκαν και οι οποίες μετατράπηκαν σε προνομιακά πεδία ανάδειξης πολιτικής δράσης.

Σε ένα τεταμένο πολιτικό κλίμα, εν μέσω μνημονίων, κινητοποιήσεων ενάντια σε αυτά, και εκλογών, το κέντρο της Αθήνας μετατρέπεται σε ιδανικό πεδίο ανάδειξης πολιτικής βούλησης αλλά και αντιπαράθεσης – μάλιστα με έναν πολιτικό λόγο ο οποίος γίνεται ολοένα και πιο ρατσιστικός και στιγματιστικός. Είναι πολλές οι πολιτικές αναφορές και τα στιγμιότυπα εκείνης της περιόδου που θα μπορούσαν να αναφερθούν και να σχολιαστούν εκτενώς. Μεταξύ των πλέον χαρακτηριστικών είναι η δημόσια διαπόμπευση οροθετικών γυναικών (το 2011 υπό Υπ. Υγείας Λοβέρδο, βλ. Filippidis 2018), με έμφαση στις μετανάστριες και την ελληνική οικογένεια, καθώς και οι προεκλογικές δηλώσεις του μετέπειτα πρωθυπουργού Α. Σαμαρά περί ανακατάληψης των πόλεων «μας».

Στο επίπεδο εφαρμογής, τα περισσότερα μέτρα εστιάζουν στον έλεγχο και στην αστυνόμευση, στην απομάκρυνση «ανεπιθύμητων» ομάδων και στην έλξη «επιθυμητών νέων κατοίκων», καθώς και σε μικρές σχεδιαστικές παρεμβάσεις αισθητικού κυρίως χαρακτήρα. Έτσι, ανακοινώνεται το Σχέδιο Δράσης για την Αθήνα (ΑτΚ 2011α και τα αποτελέσματά του όπως δημοσιεύτηκαν ΑτΚ 2011β), παράλληλα με οικονομικά κίνητρα «επανακατοίκησης» για το Γεράνι, το Μεταξουργείο και τον Κεραμεικό (ΥΠΕΚΑα 2011) και οι –πλέον διάσημες– επιχειρήσεις Ξένιος Δίας στην Αθήνα και τον Έβρο (2012), με εμφανή στόχευση ατόμων διαφορετικής εθνοτικής προέλευσης (HRW 2012, 2013). Παράλληλα, (το 2010) ανακοινώνεται και το φιλόδοξο σχέδιο Re-think Athens, με έμφαση στην πεζοδρόμηση της Πανεπιστημίου, αλλά και παράλληλες δράσεις, επιχειρηματολογώντας για ακόμη μια φορά υπέρ μιας συγκεκριμένου τύπου «ανάπλασης» του κέντρου της Αθήνας.

Οι άνθρωποι και ομάδες που βρέθηκαν στο στόχαστρο του συγκεκριμένου λόγου και πολιτικών βρέθη-

καν σε ακόμη δυσμενέστερη θέση, εκτεθειμένοι στην αστυνομική, κατασταλτική ή παρακρατική βία (ή ζώντας με τον φόβο αυτής), υπό τον φόβο απέλασης ή σύλληψης ή και θανάτου (όπως και έγινε). Χωρίς να μπορούν δυστυχώς να αναιρεθούν, οι συνέπειες του συγκεκριμένου λόγου και των αλληλένδετων πρακτικών στις ζωές των ανθρώπων που στιγματίστηκαν ήταν τεράστιες (βλ. Μαυρουδή 2012, Filippidis 2018). Το παρόν άρθρο δεν εστιάζει στη διαδικασία του στιγματισμού στις συγκεκριμένες περιπτώσεις, αλλά στην τακτική υιοθέτηση ή εκμετάλλευση του στίγματος από συγκεκριμένες ομάδες σε περιοχές της Αθήνας. Σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, υπήρξαν διάφορες ομάδες συμφερόντων οι οποίες χρησιμοποίησαν ή/και κεφαλαιοποίησαν τον στιγματισμό του κέντρου της Αθήνας και των κατοίκων του για να προωθήσουν δικά τους συμφέροντα ή για να υποστηρίξουν τις απόψεις τους. Είναι όμως πέρα από τις δυνατότητες αυτού του άρθρου να σκιαγραφήσει ακριβώς τους συσχετισμούς ομάδων συμφερόντων με πολιτικές απόψεις και με μέσα μαζικής ενημέρωσης στην πληρότητά τους. Μια περίπτωση που ξεχωρίζει, λόγω του εύλογου χρονικού διαστήματος που έχει μεσολαβήσει και λόγω των πληροφοριών που έχουν έρθει στο φως, είναι αυτή της Χρυσής Αυγής και συγκεκριμένα η δράση της στον Άγιο Παντελεήμονα.

Η ανάλυση που παρουσιάζεται βασίζεται σε μια έρευνα σχετικά με τον λόγο που αρθρώθηκε από ΜΜΕ και πολιτικούς σε σχέση με στιγματιστικές ρητορικές και αναπαραστάσεις που αφορούσαν περιοχές του κέντρου της Αθήνας και χρήστες/κατοίκους του, καθώς και σε σχέση με γεγονότα που έλαβαν χώρα σε αυτό κατά την περίοδο 2005-2013. Μεθοδολογικά, βασίζεται κυρίως σε κριτική ανάλυση λόγου (critical discourse analysis) και ειδικότερα σε ερευνητικές μεθοδολογίες που αφορούν ζητήματα ρατσισμού και «νομιμοποίησης» λόγων και αντιλήψεων (Wodak 2011, VanLeeuwen και Wodak 1999, VanLeeuwen 2007, Reyes 2011). Η κυρίως έρευνα κριτικής ανάλυσης λόγου βασίστηκε σε τέσσερις εφημερίδες –*BHMA, Καθημερινή, Έθνος* και *Ελευθεροτυπία* (για όσο διάστημα λειτουργούσε)– και σε έρευνα σε πρακτικά της Βουλής που αφορούσαν συγκεκριμένα χρονικά διαστήματα και συγκεκριμένα γεγονότα. Οι εφημερίδες επιλέχθηκαν λόγω των διαφορετικών πολιτικών τους τοποθετήσεων, του αριθμού των αναγνωστών τους αλλά και

λόγω δυνατότητας πρόσβασης στο ηλεκτρονικό τους αρχείο. Το 2013, με τη δολοφονία του Παύλου Φύσσα από μέλη της Χρυσής Αυγής, αρχίζει η δικαστική μάχη ενάντια στη Χρυσή Αυγή και η μεταμόρφωση των κυρίαρχων αναπαραστάσεων στα ΜΜΕ. Παρόλο που πολλά και ιδιαίτερα σημαντικά γεγονότα και αλλαγές έλαβαν χώρα από το 2014 και μετά, και συγκεκριμένα σε σχέση με τη μετανάστευση και την προσφυγική μετακίνηση, η έρευνα δεν επεκτάθηκε χρονικά, καθώς εστίαζε στη παραγωγή χωρο-κοινωνικού στίγματος στη συγκεκριμένη περιοχή και συγκυρία.

Η ευρύτερη έρευνα ανέδειξε διαδικασίες παραγωγής αλλά και οικειοποίησης χωρο-κοινωνικού στίγματος που αφορούσε συγκεκριμένες περιοχές και υποκείμενα. Συγκεκριμένα για την περίπτωση του Αγίου Παντελεήμονα, η έρευνα εστίασε στα άρθρα που αφορούν την περιοχή και επεκτάθηκε και σε συναφείς ιστοσελίδες, βίντεο, τηλεοπτικό υλικό και στο υλικό της δίκης της Χρυσής Αυγής από το Golden Dawn Watch (που όμως αφορούσε τη συγκεκριμένη περίοδο) για μεγαλύτερη επισκόπηση των λόγων αλλά και των γεγονότων που αφορούν τη γειτονιά αυτή. Μέσω του υλικού αυτού έγινε μια προσπάθεια μιας διαφορετικής αφήγησης της περιόδου αυτής, σε συνδυασμό με δημοσιογραφικές έρευνες και κριτική ανάλυση λόγου (ΜΜΕ και πολιτικού) για το κέντρο της Αθήνας, αναδεικνύοντας κρίσιμα γεγονότα, στιγματιστικούς αλλά και νομιμοποιητικούς λόγους τόσο από τους «κατοίκους» όσο και από άλλα πολιτικά υποκείμενα.

Την περίοδο που ολοκληρώνεται το άρθρο αυτό κλείνουν τα κεντρικά γραφεία της Χρυσής Αυγής στην Αθήνα (και όχι μόνο). Όμως μέχρι το σημείο αυτό συνέβησαν πολλά.

Υιοθετώντας το στίγμα: Η περίπτωση του Αγίου Παντελεήμονα

α) Χωροχρονικό πλαίσιο

Θα μπορούσε να πει κανείς ότι η γειτονιά του Αγίου Παντελεήμονα είναι μια «τυπική» (αν υφίσταται αυτός ο όρος) γειτονιά του κέντρου της Αθήνας. Μια μικρο-/μεσο-αστική γειτονιά των παλαιότερων χρόνων, η οποία, όπως και άλλες ανάλογες κεντρικές γειτονιές της Αθήνας έχασε κομμάτι του πληθυσμού της με την

προαστιοποίηση και την αναζήτηση ενός άλλου (καλύτερου κατά τα λεγόμενα της περιόδου) τρόπου ζωής εκτός του κέντρου. Σύντομα όμως νέοι κάτοικοι από διαφορετικές χώρες ήρθαν στη θέση αυτών που έφυγαν, επανακατοικώντας τα διαμερίσματα που είχαν μείνει άδεια, σε μια συνθήκη «κάθετου διαχωρισμού» κατά την οποία παλιότεροι και νεότεροι κάτοικοι μοιράζονταν την πολυκατοικία και την καθημερινότητά τους (Καλαντζοπούλου 2012).

Όπως και άλλες γειτονιές του κέντρου της Αθήνας, ο Άγιος Παντελεήμονας εμφανιζόταν συχνά στα αστυνομικά δελτία και στα ρεπορτάζ σχετικά με την εγκληματικότητα, χωρίς όμως να είναι η κυρίαρχη αναφορά (υπήρχε πάντα η Ομόνοια αλλά και ευρύτερα οι περιοχές των Πατησίων, της Κυψέλης ή του Μεταξουργείου). Ενίοτε, ανάλογα με το κλίμα και την περίοδο, οι ίδιες περιοχές (και αυτή του Αγίου Παντελεήμονα) περιγράφονταν ως πολυπολιτισμικές ή, καλύτερα, ως πολύχρωμες γειτονιές της πόλης.

Όπως και άλλες γειτονιές του κέντρου, έτσι και αυτή του Αγίου Παντελεήμονα αντιμετώπιζε ολοένα και αυξανόμενα ζητήματα φτώχειας, έλλειψης δημόσιων υποδομών καθώς και ελλιπή φροντίδα και υποβάθμιση του αστικού της περιβάλλοντος. Ζητήματα όπως η παρουσία κυκλωμάτων προστασίας ή/και εκμετάλλευσης (διαφόρων μορφών) αποτελούσαν –και νωρίτερα– κομμάτια της πραγματικότητας της περιοχής, όπως και η ενοικίαση διαμερισμάτων «με το κεφάλι», γεγονός που όμως δεν ήταν χαρακτηριστικό μόνο αυτής της περιοχής. Δεν είναι όμως δυνατόν, στο πλαίσιο του άρθρου αυτού, να αναλυθούν οι ιστορίες, οι αιτίες και οι πρακτικές που οδήγησαν διαφορετικές περιοχές της Αθήνας να αντιμετωπίζουν κάποια σοβαρά ζητήματα (αν και όχι όλες τα ίδια, όπως συχνά παρουσιαζόταν). Ταυτόχρονα, σε ορισμένους κύκλους ήταν γνωστή η δράση κάποιων από όσους υπηρετούσαν στο αστυνομικό τμήμα της περιοχής, οι οποίοι εμπλέκονταν σε ρατσιστικές ενέργειες, βασανιστήρια μεταναστών και παρενοχλήσεις σε δικηγόρους και ακτιβιστές – δράσεις και συμπεριφορές που συνέχιστηκαν (και χειροτέρευαν) τα επόμενα χρόνια (TVXS 2011, Jailgoldendawn 2016).

Όπως προαναφέρθηκε, άνθρωποι οι οποίοι βρέθηκαν παγιδευμένοι στην Ελλάδα λόγω της εφαρμογής του Ευρωπαϊκού Κανονισμού Ασύλου, καθώς και όσοι βρέθηκαν σε δυσμενή οικονομική κατάσταση λόγω της

ολοένα και επιδεινούμενης οικονομίας, βρήκαν στέγη σε γειτονιές του κέντρου, συχνά υπό συνθήκες εκμετάλλευσης. Έτσι έγινε και στη γειτονιά του Αγίου Παντελεήμονα από το 2003 και μετά, με νεοαφιχθέντες κατοίκους από χώρες της Ασίας, κυρίως. Συνάμα, στην κεντρική εκκλησία και στην ομώνυμη πλατεία της γειτονιάς κάποιοι άνθρωποι έβρισκαν προσωρινό καταφύγιο και φαγητό.

Μέσα στο 2008, και αυτή η γειτονιά εντάσσεται στο πλαίσιο της ευρύτερης συζήτησης για την κρίση του κέντρου της Αθήνας, και πλέον περιγράφεται με ολοένα και πιο φοβικούς όρους, ως «έρμαιο συμμοριών» (Καθημερινή 2008, Ονισένκο 2008) και «κατακλυσμένη από μετανάστες». ⁸ Τον Νοέμβριο του 2008 (15.11.2008), «κάτοικοι Αγ. Παντελεήμονα και Πλ. Αττικής» καλούν σε συγκέντρωση στις 24.11.2008 στην Πλατεία Αγίου Παντελεήμονα, στην οποία, όπως αναφέρουν σε επιστολή τους, «διαμαρτυρούμαστε μεταξύ άλλων για την γκετοποίηση της περιοχής μας, όχι από πρόσφυγες που χρησιμοποιεί παραπλανητικά η εφημερίδα, αλλά από λαθρομετανάστες (sic)». ⁹

Η συγκέντρωση πραγματοποιείται με παράλληλη αντι-συγκέντρωση από αντιρατσιστικές ομάδες και κι-

νήματα. Ελάχιστες μέρες μετά δημοσιεύεται και η επιστολή της Επιτροπής Κατοίκων Αγ. Παντελεήμονα προς τη Βουλή, πολιτικούς φορείς, τον εισαγγελέα Αρείου Πάγου, τον Πρόεδρο του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών και τον Αρχιεπίσκοπο Αθηνών και Πάσης Ελλάδος, με θέμα «Μεγάλος αριθμός μεταναστών στην ευρύτερη περιοχή του Αγίου Παντελεήμονα - Πλατεία Αττικής και οι τραγικές συνέπειες στην τοπική κοινωνία» ¹⁰ (The Press Project 2012).

Στην επιστολή παρουσιάζεται η περιοχή να κατοικείται κατά 85% από μετανάστες, η πλατεία να αποτελεί «μεταναστευτική “χωματερή”, απαγορευτική ακόμη και για τη διέλευση των πεζών» και «καθημερινό τόπο ύπνου και αποχωρητηρίων σε εξαθλιωμένους και μεθυσμένους αλλοδαπούς». Θέτοντας ήδη τις βάσεις για το μετέπειτα κλείσιμο της παιδικής χαράς, στην επιστολή ρωτάνε: «Γνωρίζετε ότι η μοναδική παιδική χαρά της περιοχής μας στην πλατεία του Αγίου Παντελεήμονα, παιδοκρατείται από μετανάστες που την καταστρέφουν και μάλιστα απειλούν και χειροδικούν στα ελάχιστα ελληνόπουλα που προσπαθούν μάταια να την επισκεφτούν;»

**ΠΡΟΣΚΛΗΣΗ ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΙΑ ΞΑΝΑ ΚΑΙ ΞΑΝΑ
ΟΛΟΙ ΣΤΗ ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΗ ΜΕΧΡΙ ΝΑ ΔΙΚΑΙΩΘΟΥΜΕ
ΓΕΙΤΟΝΕΣ Η ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΣΥΝΕΧΙΖΕΤΑΙ, ΟΡΓΑΝΩΝΕΤΑΙ, ΔΙΚΑΙΩΝΕΤΑΙ**

**Τέλος στην εγκληματικότητα που μας αφανίζει λίγο λίγο
Η ΑΝΙΚΑΝΟΤΗΤΑ, ΑΔΙΑΦΟΡΙΑ, ΚΟΡΟΙΣΙΑ ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΚΟΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ
ΔΗΜΑΡΧΟΥ ΕΙΝΑΙ Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΤΗΤΑ ΟΛΩΝ ΜΑΣ
Η ΞΕΠΕΡΜΕΝΗ ΜΑΣ ΔΞΙΟΠΡΕΠΕΙΑ ΕΙΝΑΙ Η ΦΩΛΗ ΜΑΣ Ο ΑΓΩΝΑΣ ΜΑΣ
ΤΕΛΟΣ ΣΤΗ ΓΚΕΤΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΜΑΣ**

**ΔΕΥΤΕΡΑ 19.01.2009   ΩΡΑ : 5 ΤΟ ΑΠΟΓΕΥΜΑ
ΣΤΗΝ ΑΧΑΡΝΩΝ , ΠΛΑΤΕΙΑ ΑΓΙΟΥ ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΑ**

**Η ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΙΑ ΜΑΣ ΕΙΝΑΙ ΟΜΟΡΦΗ, ΑΜΟΡΦΗ ΚΑΙ ΔΕΝ ΑΠΟΛΟΓΕΙΤΑΙ
ΣΕ ΚΑΝΕΝΑΝ ΤΡΑΜΠΟΥΚΟ**

ΤΕΛΟΣ ΣΤΟΥΣ ΛΑΘΡΟΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΠΟΥ ΜΑΣ ΠΙΝΙΟΥΝ ΚΑΙ ΜΑΣ ΑΠΕΙΛΟΥΝ

**✓ ΔΕΝ ΕΧΕΙ ΚΑΝΕΝΑΣ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΝΑ ΑΠΟΦΑΣΙΖΕΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΖΩΗ ΜΑΣ ,
ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑ ΜΑΣ , ΤΗΝ ΓΕΙΤΟΝΙΑ ΜΑΣ ΚΑΙ ΝΑ ΤΟ ΕΠΙΒΑΛΛΕΙ**

✓ ΔΕΝ ΥΠΟΚΥΠΤΟΥΜΕ ΣΕ ΚΑΝΕΝΑ ΕΚΒΙΑΣΜΟ-ΕΚΦΟΒΙΣΜΟ ΑΠΟ ΟΠΟΥ ΚΑΙ ΑΝ ΠΡΟΕΡΧΕΤΑΙ

**✓ ΤΕΛΟΣ ΣΤΗΝ ΑΔΙΑΦΟΡΙΑ ΟΛΩΝ ΑΥΤΩΝ ΠΟΥ ΜΕ ΤΗΝ ΨΗΦΟ ΜΑΣ ΤΟΥΣ ΤΟ ΕΠΙΤΡΕΠΟΥΜΕ
ΟΙ ΓΝΩΣΤΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ ΤΟΥ ΑΓ. ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΑ ΠΟΥ ΕΧΟΥΜΕ ΥΠΟΓΡΑΦΕΙ**

Την ίδια περίοδο πραγματοποιούνται επιχειρήσεις της αστυνομίας στην περιοχή για τον εντοπισμό και σύλληψη ανθρώπων χωρίς χαρτιά. Καθώς, όπως αναφέρουν, «ικανοποιήθηκαν μερικώς τα αιτήματά μας», προγραμματίζεται η δεύτερη συγκέντρωσή τους στις 8.12.2008. Όμως, η δολοφονία του Α. Γρηγορόπουλου στα Εξάρχεια από την αστυνομία και τα γεγονότα του Δεκεμβρίου του 2008 κυριαρχούν, ενώ η προγραμματισμένη συγκέντρωση αναβάλλεται για τις 19.01.2009, οπότε και πραγματοποιείται.

Τον Ιούνιο του 2009, μετά από ακόμη μία συγκέντρωση υπογραφών από «κατοίκους», η συγκεκριμένη επιτροπή αποφασίζει να κλείσει την παιδική χαρά της πλατείας, με τη δικαιολογία ότι χρησιμοποιείται από παιδιά μεταναστών τα οποία έθεται σε κίνδυνο τα «δικά μας παιδιά», μια που «αυτά» μπορεί αν είναι άρρωστα (Δάμα 2009). Άλλωστε, η στερεοτυπική και ρατσιστική σύνδεση της μετανάστευσης με τον φόβο της αρρώστιας δεν είναι κάτι καινούριο, έχει ιστορική συνέχεια η οποία δύναται να ανακαλείται μέσω ανάλογων αφηγήσεων. Στους επόμενους μήνες έγιναν πολλές προσπάθειες ανοίγματος της παιδικής χαράς από ομάδες και κινήσεις του α/α χώρου, όμως η παιδική χαρά έμεινε κλειστή μέχρι την ανακατασκευή της. Τους επόμενους μήνες, η κατάσταση επιδεινώνεται συνεχώς, με ρατσιστικές επιθέσεις ενάντια σε μετανάστες, πολιτοφυλακές (τάγματα εφόδου) και «επιθέσεις τύπου ‘πογκρόμ’ κατά αλλοδαπών και καταστημάτων τους» (ΣτΠ 2013:11, Δάμα 2009, Δασκαλοπούλου 2010),¹¹ καθώς και με αυξανόμενες αστυνομικές επιχειρήσεις «σκούπα» και «Ξένιος Δίας».

Η συσχέτιση μελών της συγκεκριμένης επιτροπής με τη Χρυσή Αυγή, όπως και η υποστήριξη - υιοθέτηση των συγκεκριμένων δράσεων από το εν λόγω κόμμα, έγινε σύντομα εμφανής τόσο στον χώρο της γειτονιάς όσο και στο πεδίο της πολιτικής. Άλλωστε, ήδη από το 2010, στις αυτοδιοικητικές εκλογές για τον Δήμο της Αθήνας η Χρυσή Αυγή σημειώνει τα πρώτα σημαντικά εκλογικά της οφέλη, καθώς εκλέγεται στο Δημοτικό Συμβούλιο (με ποσοστό 5,29%). Με το προηγούμενο της νίκης αυτής, και στο πολιτικό κλίμα της περιόδου 2010-2012, όπως περιγράφηκε παραπάνω, το 2012 πλέον μπαίνει στη Βουλή με ποσοστό 6,92% (από 0,29% το 2009) και 18 έδρες.

β) Τακτική χρήση του στίγματος: διεκδικήσεις και στιγματισμοί

Από τις αρχές του 2009, σε ένα κλίμα ευρύτερης πολιτικής αστάθειας και έντασης σχετιζόμενο με τον Δεκέμβριο του 2008 και την πολιτική διαχείρισή του, καθώς και με το ζήτημα της οικονομικής κρίσης, το θέμα «Άγιος Παντελεήμονας» λαμβάνει ολοένα και περισσότερο τηλεοπτικό χρόνο. Εκπρόσωποι της συγκεκριμένης επιτροπής μετατρέπονται σε προνομιακούς και αξιόπιστους συνομιλητές σε δελτία ειδήσεων και τηλεοπτικές εκπομπές, με τις απόψεις τους περί μετανάστευσης, γκετοποίησης και προβλημάτων της περιοχής να νομιμοποιούνται ως βιώματα «αγανακτισμένων πολιτών», απονομιμοποιώντας παράλληλα άλλες απόψεις και κριτικές περί ρατσισμού και συσχετισμών με την επανεμφανισθείσα Χρυσή Αυγή. Άλλω-

στε, γραπτές και τηλεοπτικές δηλώσεις συμμετεχόντων στη συγκεκριμένη επιτροπή επισημαίνουν ότι τουλάχιστον 600 υπογραφές ανήκουν σε μετανάστες κατοίκους της περιοχής – γεγονός που κατά τα λεγόμενά καταδεικνύει τα μη ρατσιστικά κίνητρα της εν λόγω επιτροπής. Οι αναφερόμενοι μετανάστες κάτοικοι της περιοχής προέρχονται κυρίως από χώρες των Βαλκανίων και της Ανατολικής Ευρώπης (Αλβανία, Πολωνία), ενώ οι κατηγορίες που εκφράζονται προς τους «άλλους» φαίνεται να στοχοποιούν κυρίως κατοίκους ασιατικής καταγωγής (νοτιοανατολική Ασία) ή/και ισλαμικές πρακτικές (Αράπογλου και Νεσφυγέ 2009). Επιπρόσθετα, πληθώρα οπτικοακουστικών ντοκουμέντων αποτυπώνουν μέλη της επιτροπής να δηλώνουν απερίφραστα «έξω οι ξένοι» και ότι «γίναμε μετανάστες στην περιοχή μας» (Διονέλλης 2008).

Υπάρχουν αρκετές και πολύ σημαντικές δημοσιογραφικές έρευνες που αναλύουν τον ρόλο των ΜΜΕ στην κατασκευή του φαινομένου του Αγίου Παντελεήμονα, στην άνοδο και «οικειοποίηση» του φασισμού (ThePressProject 2012, Infowar 2017, Παναγιωτόπουλος και Βαϊνανίδη 2013) και στην άνοδο της Χρυσής Αυγής κατά την ίδια περίοδο (Γεωργιάδου 2014, Ψαρράς 2012, Ellinas 2015). Ο λόγος που αναπαράχθηκε και ενισχύθηκε εκείνη την περίοδο αποτελεί χαρακτηριστικό –αλλά όχι μοναδικό– παράδειγμα νομιμοποίησης συγκεκριμένων απόψεων και ιδεολογιών. Άλλωστε, ο όρος «λαθρομετανάστες» ήταν κυρίαρχος όχι μόνο από τους συμμετέχοντες στην επιτροπή, ή σε συμπαθούντες του (τότε) ΛΑΟΣ και της Χρυσής Αυγής, αλλά και στον λόγο πολλών δημοσιογράφων.

Η ανάλυση της συγκεκριμένης ρητορικής και των επιπτώσεων (ή έστω επιρροών) της, οφείλει να λάβει υπόψη της τόσο το ευρύτερο κοινωνικό-πολιτικό πλαίσιο της περιόδου όσο και τις πολιτικές, τα μέτρα και τις πρακτικές που υιοθετήθηκαν ή/και νομιμοποιήθηκαν· για παράδειγμα, το γεγονός ότι η κανονικοποίηση ενός ρατσιστικού και στιγματιστικού λόγου που στοχοποιούσε μετανάστες για «τα πάντα» αναπαράχθηκε σε εκθέσεις και αιτιολόγηση μέτρων ή ότι η ρατσιστική βία που συνέχιζε σε μεγάλο βαθμό ανενόχλητη εδραιώθηκε σε κάποια μέτρα όπως ο Ξένιος Δίας. Η οικονομική κρίση, τα επιβαλλόμενα μέτρα και τα εκλογικά οφέλη που αποκόμισε η Χρυσή Αυγή, έστρεψαν και άλλα κόμματα προς την υιοθέτηση ανάλογου λόγου και την εστίαση σε έναν «βολικό αποδιοπομπαίο τράγο» (Cohen 1971), υπαίτιο για πολλά από τα δεινά.

Σε ένα άλλο επίπεδο, όμως, είναι ενδιαφέρον να αναλυθεί και ο ίδιος ο λόγος που εκφράστηκε από την επιτροπή και υποστηρικτές/συμπαθούντες – εντός του ιστορικο-πολιτικού πλαισίου στο οποίο έλαβε χώρα. Από την αρχή της έκφρασής του, ο συγκεκριμένος λόγος είχε έντονα χωρικά στοιχεία, σε σημείο που θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι η χωρικότητα –και ιδιαίτερα το χωρο-κοινωνικό στίγμα– αποτέλεσε δομικό στοιχείο της διάρθρωσής του και της συσπείρωσης που μετέπειτα επέφερε.

Η κοινωνική και χωρική διάσταση της γειτονιάς μπαίνει σε τουλάχιστον δύο επίπεδα. Σε πρώτο επίπεδο, στον λόγο τους γίνεται συνεχής αναφορά σε χώρους καθημερινότητας και κατοίκησης. Σε διαμερίσματα, ταράτσες, μαγαζιά, πλατεία, εκκλησία και παιδική χαρά. Χώρους καθημερινούς και οικείους, που εύκολα δημιουργούν συνειρμούς (και συνδέσεις) με πολλές άλλες γειτονιές της πόλης – της εκάστοτε πόλης. Αλλά και σε επίπεδο πρακτικών, συμβολικά και ουσιαστικά, η εστίαση είναι χωρική όχι μόνο κατ' ανάγκη (θέλοντας δηλαδή έναν χώρο συγκέντρωσης), αλλά ουσιαστική, καθώς η πλατεία (και η παιδική χαρά) γίνεται ένας τόπος-σύμβολο διεκδίκησης και ταυτόχρονης «ανακατάληψης»/αποκλεισμού. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, η έμφαση δίνεται στην κοινότητα που κατοικεί στη συγκεκριμένη γειτονιά. Παράλληλα με την κατοίκηση και την καθημερινότητα, και με όρους και λόγους ανάλογους με αυτούς περί χαμένης «εθνικής ταυτότητας», ο εκφερόμενος λόγος αναφέρεται σε ένα παρελθόν της γειτονιάς, αν όχι ένδοξο, τουλάχιστον σημαντικό και σε άμεση συνέχεια –μνήμης και ύπαρξης– με τους συγκεκριμένους ανθρώπους που το «επαναδιεκδικούν» αναδεικνύοντας την εδαφική και πολιτισμική τους συνέχεια.¹²

Σε αντίθεση με την έκφραση μιας ξεκάθαρης φασιστικής / νεοφασιστικής ιδεολογίας, τουλάχιστον στην αρχή δόθηκε έμφαση στη γειτονιά και στην «υποβάθμισή» της. Πιθανώς εκμεταλλεζόμενοι τον ευρύτερο λόγο περί κρίσης, εγκληματικότητας, ανασφάλειας και γκετοποίησης, παράγεται μια εικόνα υποβάθμισης και απειλής η οποία – θεωρητικά και κατ' αναλογία με τον μπανάλ (κοινότοπο) εθνικισμό του Billig (1995)– γίνεται από τη μία «κοινότοπη» και από την άλλη «εξαιρετική». Η εξαίρεση αποδίδει την ιδιαιτερότητα και την κρισιμότητα της κατάστασης στη συγκεκριμένη περιοχή –για την οποία είναι «αναγκασμένοι» οι κάτοικοι να απαιτήσουν μέτρα– ενώ ο «κοινότοπος» χα-

ρακτήρας της την κάνει πιθανή απειλή και για άλλες γειτονιές.

Έτσι η «κοινότητα» γίνεται κοινότοπη και από θύτης μετατρέπεται σε «θύμα», εκφέροντας έναν λόγο που προβάλλει έντονα αυτή τη διάσταση, την οποία εύκολα αναπαρήγαγαν πολλά από τα ΜΜΕ της περιόδου. Ο συγκεκριμένος ρόλος του θύματος (που βρίσκεται στην ανάγκη να υπερασπιστεί τον εαυτό του), και επιτελείται εντός του συγκεκριμένου ιστορικο-πολιτικού πλαισίου, μέσω της επίκλησης σε «συναισθηματικές κοινότητες» (Wetherall 2012) δύναται να προκαλέσει κάποια ταύτιση ή ακόμη και συμπάθεια ή τουλάχιστον φόβο ότι «μπορεί να συμβεί και σε εμάς». Σε κάθε περίπτωση, με τον τρόπο αυτό γίνεται πιο δύσκολη η ευρύτερη καταδίκη του λόγου και των πρακτικών τους και πιο εύκολη η στοχοποίηση ενός εχθρού – ενός εχθρού που υπό συνθήκες μπορεί να μετατραπεί σε εχθρός «μας» (κοινός). Κατ' αυτόν τον τρόπο, τόσο η «κοινοτοπία» όσο και η «εξαίρεση», ενισχύουν τη νομιμοποίηση του στιγματισμού τόσο σε επίπεδο λόγων όσο και συναισθήματος.

Φυσικά, για την εδραίωση και δικαιολόγηση της απειλής αλλά και για την προσφορά ενός άμεσου φταίχτη, πέρα από τον ρόλο της πολιτείας, χρειάζεται και ένας άλλος «εχθρός». Στη συγκεκριμένη περίπτωση οι μετανάστες/ριες από χώρες της Ασίας (και κυρίως μουσουλμανικές) αποτελούν έναν ιδανικό «Άλλο» πάνω στον οποίο προβάλλονται τόσο η πολιτισμική ετερότητα όσο και η εγκληματικότητα (όπως κι αν αυτή νοείται). Άλλωστε, αναφορές στο γεγονός ότι και μετανάστες συνυπογράφουν και διαμαρτύρονται μαζί τους αποτελούν συχνή αναφορά, νομιμοποιητική του –όπως ισχυρίζονται– μη ρατσιστικού τους κινήτρου.

Συμπερασματικά...

Ο στιγματισμός είναι μια διαδικασία η οποία βασίζεται σε ζητήματα διαφοροποίησης και εξουσίας, όπως διαμορφώνονται σε συγκεκριμένα ιστορικά, πολιτικά και κοινωνικά πλαίσια. Περιλαμβάνει εξουσιαστικές πρακτικές επιβολής και κυριαρχίας, που συνηθέστερα καταλήγουν σε διακρίσεις (αρνητικές) και καταπίεση ατόμων και ομάδων στα οποία προβάλλεται το εκάστοτε στίγμα, διαμορφώνοντας κοινωνικές αντιλήψεις (συχνά από απόσταση) και πρακτικές που έχουν σημαντικές επιπτώσεις στη ζωή των στιγματιζόμενων ατόμων.

Όμως υπάρχουν και αντιστάσεις και διεκδικήσεις ενάντια σε διαδικασίες στιγματισμού, οι οποίες κάποιες φορές μετατρέπονται σε ταυτότητες αντίστασης.

Πέρα από τον κοινωνικό στιγματισμό, και ο χωρικός ή χωρο-κοινωνικός στιγματισμός έχει αποτελέσει σημαντικό πεδίο έρευνας αλλά και διεκδικήσεων, συσχετιζόμενος με (αστικές κυρίως) περιοχές πάνω στις οποίες και στους κατοίκους τους προβάλλονται μια σειρά «προβλημάτων» και αρνητικών στερεοτύπων. Οι επιπτώσεις του χωρο-κοινωνικού στιγματισμού τείνουν να αφορούν τόσο τους συγκεκριμένους τόπους όσο και τους κατοίκους τους, δημιουργώντας μια αλληλεξάρτηση και αναπαραγωγή χωρικού και κοινωνικού στίγματος: επιπτώσεις που δύναται να περιλαμβάνουν διακρίσεις, καταστολή και καταπίεση, παρεμβάσεις εκκαθάρισης και στοχοποίηση «υπαιτίων». Από την άλλη όμως, σε κάποιες περιπτώσεις, ο ίδιος ο χωρο-κοινωνικός στιγματισμός δύναται να αποτελέσει και σημείο συνοχής και υποστήριξης των κατοίκων του τόπου, αλλά και αφορμή διεκδικήσεων.

Ο χωρο-κοινωνικός στιγματισμός δεν είναι ένα καινούριο φαινόμενο στην Αθήνα, όμως, κατά την τελευταία δεκαετία (και κάτι) ο λόγος, η εξάπλωση, οι πρακτικές και οι συνέπειες του συγκεκριμένου διαχωρισμού είχαν σημαντικές επιπτώσεις όχι μόνο σε τόπους αλλά και στη ζωή ενός σημαντικού αριθμού ανθρώπων (λόγω των πολλαπλών μορφών βίας που υπέστησαν).

Ακριβώς επειδή ο στιγματισμός εδραιώνεται (και εδραιώνει) σχέσεις εξουσίας και κυριαρχίας, είναι σημαντικό να διερευνήσουμε κατά πόσο και με ποιον τρόπο το ίδιο το στίγμα μπορεί να αποτελέσει αφορμή για διεκδικήσεις, να χρησιμοποιηθεί προς προώθηση συγκεκριμένων συμφερόντων, αλλά και πώς ουσιαστικά διαδίδεται και μετατρέπεται σε «καθεστώς αλήθειας». Αυτό προσπαθεί να κάνει και το συγκεκριμένο άρθρο, μέσω της ανάλυσης του λόγου και των πρακτικών που εκφράστηκαν από την επιτροπή κατοίκων στη γειτονιά του Αγίου Παντελεήμονα στην Αθήνα, στο πλαίσιο ενός ευρύτερα στιγματιστικού και ρατσιστικού λόγου που κυριάρχησε στην κοινωνική, μιντιακή και πολιτική ζωή της πόλης.

Η ανάλυση αυτή δεν θα μπορούσε να είναι γραμμική ή περιστασιακή, καθώς το ευρύτερο κοινωνικο-πολιτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο λαμβάνει χώρα είναι σημαντικό για την κατανόηση της προώθησης συγκεκριμένων απόψεων και ιδεολογιών. Στη συγκεκριμένη συγκυρία διαπλέκονται η οικονομική ύφεση και μετέ-

πειτα η κρίση χρέους, πολιτικής και διακυβέρνησης, οι εξεγέρσεις του Δεκεμβρίου 2008, η (προσωρινή) διάψευση επενδυτικών προσδοκιών για το κέντρο της Αθήνας, ένας λόγος περί «κρίσης του κέντρου της Αθήνας», η παγίδευση σημαντικού αριθμού μεταναστών/ριών σε εύαλωτη κατάσταση, μια ιστορική συνέχεια ξενοφοβίας, η υποβάθμιση που αντιμετώπιζαν γειτονιές του κέντρου και φυσικά πολιτικά συμφέροντα σχετιζόμενα με τη διεκδίκηση της κυβερνητικής εξουσίας (πιθανότατα και όχι μόνο αυτά).

Η δράση της Χρυσής Αυγής, η άνοδος της ακροδεξιάς (ως λόγος αλλά και ως πρακτικές) και ο συσχετισμός της με κρατικούς θεσμούς και με ΜΜΕ, έχει αποτελέσει αντικείμενο σημαντικών μελετών που αναδεικνύουν όχι μόνο μια συγκυριακότητα, αλλά και μια συνέχεια σε κοινωνικό και θεσμικό επίπεδο. Το 2013 σηματοδοτεί την αρχή της πτώσης της Χρυσής Αυγής (με τη δικαστική της δίωξη αλλά και την αλλαγή αντιμετώπισης από τα ΜΜΕ), και συνεπακόλουθα την αρχή κάποιων αλλαγών και στη σχέση της με τη γειτονιά και τον δρόμο.

Αυτό που προσπαθεί να αναδείξει το συγκεκριμένο άρθρο, μέσω της εστίασής του στο επίπεδο της γειτονιάς για τη συγκεκριμένη περίοδο, είναι ότι ο χωροκοινωνικός στιγματισμός στην και προς τη γειτονιά του Αγίου Παντελεήμονα χρησιμοποιήθηκε –συνειδητά ή μη– εργαλειακά και προωθήθηκε και μέσω συναισθηματικών/συγκινησιακών πολιτικών που βασίστηκαν σε έννοιες όπως η γειτονιά, η τοπική κοινότητα, η χωροχρονική συνέχεια με ένα (καλύτερο) παρελθόν, η «εισβολή από εχθρούς» και το «κοινοτοπο» της πιθανής απειλής· ουσιαστικά, συνδυάζοντας μια οικειοποίηση ριζωμένη σε καθημερινούς τόπους της πόλης με μια προσέγγιση εθνικής ταυτότητας υπό απειλή (κάτι που αποτελεί συχνή αναφορά στην ελληνική ιστορία). Έτσι, και σε συνάρτηση με το πώς οι παραπάνω έννοιες αναπαραστάθηκαν, ο ρατσιστικός λόγος και οι συνεπακόλουθες πρακτικές του παρουσιάστηκαν ως απάντηση στην «απειλή», νομιμοποιήθηκαν από ΜΜΕ και πολιτικούς και το στίγμα μετατράπηκε σε όχημα ρεβανσιστικής διεκδίκησης. Και όπως αναφέρει και ο Said (1993), «όπως κανείς μας δεν είναι πέρα από τη γεωγραφία, κανείς μας δεν είναι απολύτως ελεύθερος από τον αγώνα σχετικά με τη γεωγραφία. Ο αγώνας αυτός είναι περίπλοκος και ενδιαφέρων γιατί δεν αφορά μόνο στρατιώτες και κανόνια, αλλά εξίσου ιδέες, φόρμες, εικόνες και φαντασίες».

Σημειώσεις

1. Μια παλιότερη και διαφορετική εκδοχή του άρθρου έχει δημοσιευτεί το 2015 στο *CITY*.
2. Ευχαριστώ πολύ την Ίριδα Πολύζου για τη σημαντική της βοήθεια στη γλωσσική επιμέλεια του κειμένου.
4. Εδώ η έννοια της χρησιμοποίησης δεν υπονοεί την ύπαρξη κάποιου κρυφού σχεδίου το οποίο ακολουθείται, αλλά περισσότερο τον τρόπο με τον οποίο ομάδες συμφερόντων εκμεταλλεύονται λόγους και καταστάσεις για την προώθηση των όποιων στόχων.
5. «labelling, stereotyping, accomplish[ing] some degree of separation of “us” and “them”, status loss and discrimination».
6. Εδώ η έννοια της υιοθέτησης μιας εικόνας θύματος δεν αφορά την ίδια τη θυματοποίηση, αλλά τη στρατηγική της χρήσης.
7. Είναι χαρακτηριστικές και οι μεταγενέστερες αποφάσεις μη επιστροφής αιτούντων άσυλο στην Ελλάδα από πολλές ευρωπαϊκές χώρες.
8. Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ότι στις 5 Απριλίου 2008 η γειτονιά περιγράφεται ως «πολύχρωμη αγορά» (<http://www.kathimerini.gr/318370/article/epikairothta/ellada/h-nea-polyxrwmh-agma-ths-a8hmas>), ενώ στις 22 Μαΐου 2008 ως το πρώτο γκέτο στην πρωτεύουσα, από τον ίδιο δημοσιογράφο στην ίδια εφημερίδα (<http://www.kathimerini.gr/323012/article/epikairothta/ellada/to-prwto-gketo-sthn-prwtewyoisa>).
9. Το Associated Press είχε απαγορεύσει τη χρήση του όρου «λαθρομετανάστες» από το 2013 (Varvana 2013) ενώ σύσταση για να μη χρησιμοποιείται ο όρος έγινε και από το Υπ. Δικαιοσύνης και άλλους φορείς το 2018 (Βήττας 2018).
10. Βλ. <http://www.politismospolitis.org/archives/1365>
11. Υπάρχουν πάρα πολλές καταγραφές για τη δράση της Χρυσής Αυγής και για τις επιθέσεις που λάμβαναν χώρα στην ευρύτερη περιοχή.
12. Άλλωστε, ανάλογοι λόγοι περί εθνικής ταυτότητας είναι αρκετά εδραιωμένοι στην περίπτωση της Ελλάδας.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

- Billig, M. (1995) *Banal nationalism*, London: Sage
- Blokland, T. (2008) “From the Outside Looking In: A ‘European’ Perspective on the Ghetto”, *City & Community*, 7(4): 372-377.
- Bourdieu, P. (1991) *Language and Symbolic Power*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Christopoulos, D. (2014) “The Hellenic Police”. In: D. Christopoulos (ed) *Mapping Ultra-Right Extremism, Xenophobia and Racism within the Greek State Apparatus*, Brussels: Rosa Luxemburg Stiftung, 20-42.
- De Koning, A. (2013), “Creating an exceptional problem neighbourhood. Media, Policy, and Amsterdam’s ‘Notorious’ Diamantbuurt”, *Etnofoor*, 25(2): 13-30.
- Ellinas, A. (2015) “Neo-Nazism in an Established Democracy: The Persistence of Golden Dawn in Greece”, *South European Society and Politics*, 20:1.
- Filippidis, C (2018) “Biopolitical narratives against a white background: Medical police as city cartographer”. In: Brekke, K. J., Philippidis, C. & Vradis, A (eds.) *Athens and the War on Public Space. Tracing a City in Crisis*, Punctum Books.
- Foucault, M. (1972) *The archaeology of knowledge and the discourse on language*. London: Tavistock.

- Goffman E. (1963) *Stigma: notes on the management of spoiled identity*. New York: Simon and Schuster.
- Hargreaves A. (1996) "A deviant construction: the French media and the 'Banlieues'", *New Community*, 22(4): 607-618.
- Hastings, A., & Dean, J. (2003) "Challenging images: tackling stigma through estate regeneration", *Policy & Politics*, 31: 171-84.
- Human Rights Watch (2012) *Hate on the streets. Xenophobic Violence in Greece*. New York: HRW.
- Human Rights Watch (2013) *Unwelcome guests. Greek police abuses of migrants in Athens*. New York: HRW.
- Hutchison, R., & Haynes, B. (eds) (2012) *The Ghetto Contemporary Global Issues and Controversies*, Boulder, CO: Westview Press.
- Jackson, L & Valentine, G (2015) "Unpacking social taboo and the production of stereotypes: stigma formation in the UK", *Transactions of the Institute of British Geographers*.
- Kandyliis, G., Maloutas, T. & Sayas J (2012) "Immigration, inequality and diversity: socio-ethnic hierarchy and spatial organization in Athens, Greece", *European Urban and Regional Studies* 19(3): 267-286.
- Karamanidou, L. (2016). "Violence against migrants in Greece: beyond the Golden Dawn", *Ethnic and Racial Studies*, 39(11): 2002-2021.
- Keene, D.E. & Padilla, M.B. (2010) "Race, Class and the Stigma of Place: Moving to 'Opportunity' in eastern Iowa", *Health and Place*, 16(6): 1216-1223.
- Koutrolidou, P (2016) "Governmentalities of urban crises in inner-city Athens", *Antipode* 48(1): 172-192.
- Link, B. G., & Phelan, J. C., (2001) "Conceptualizing stigma", *Annual Review of Sociology*, 27: 363-385.
- Lupton R. (2003) *Poverty Street: The dynamics of neighbourhood decline and renewal*. Bristol: The Policy Press.
- McCordic C. R. (2012) "The Implications of Stigma for Institutional Violence", *Stigma Research and Action* 2(2): 70-74.
- Parker, R., & Aggleton, P., (2003) "HIV and AIDS-related stigma and discrimination: a conceptual framework and implications for action", *Social Science & Medicine*, 57: 13-24.
- Peach C. (2009) "Slippery segregation: discovering or manufacturing ghettos?", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35: 1381-95.
- Permentier M. (2009) "Reputation, neighbourhoods and behaviour", *Netherlands Geographical Studies*, 383.
- Reyes, A (2011) "Strategies of legitimation in political discourse: From words to actions", *Discourse and society*, 22(6).
- Rhodes J. (2012) "Stigmatization, space and boundaries in de-industrial Burnley", *Ethnic and Racial studies*, 35(4), 684-703
- Slater, D. & Anderson, N., (2011) "The reputational ghetto: territorial stigmatization in St Paul's, Bristol", *Transactions of the institute of British geographers*: 1-17.
- Tilly, C. (2008) *Credit and Blame*, Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Tissot S. (2008) *French Suburbs: A New Problem or a New Approach to Social Exclusion?* Working Paper 160, Center for European Studies, USA: Harvard University.
- VanLeeuwen, T. & Wodak, R. (1999) "Legitimizing Immigration Control: A Discourse-Historical Analysis", *Discourse Studies*, 1.
- VanLeeuwen, T. (2007) "Legitimation in discourse and communication", *Discourse and Communication*, 1.
- Wacquant L. (2008) *Urban outcasts: a comparative sociology of advanced marginality*, Cambridge: Polity Press.
- Wacquant, L. (2007) "Territorial stigmatization in the age of advanced marginality", *Thesis Eleven*, 91: 66-77.
- Warr, D. (2008) "The malign effects of stigma", *Social City*, 19: 1-11.
- Watt, P. (2006) "Respectability, roughness and 'race': neighbourhood place images and the making of working-class social distinctions in London", 30(4): 776-97.
- Wetherall, M. (2012) *Affect and emotion. A new social science understanding*, London: Sage.
- Wodak, R. (2011) "'Us' and 'Them': Inclusion and Exclusion – Discrimination via Discourse". In: Gerard Delanty et al. (eds.) *Identity, Belonging and Migration*, Liverpool: Liverpool University Press, 54-77.
- Zola, I.K. (1993) "Self, identity and the naming question: Reflections on the language of disability", 36(2): 167-173.

Ελληνική βιβλιογραφία

- Αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης (ΑτΚ) (2011α) «Σχέδιο δράσης για το κέντρο της Αθήνας». Αποφάσεις Υπουργικού Συμβουλίου, 16/05/2011, διαθέσιμο στο: <http://pangalos.gr/antiproedros.gov.gr/wp-content/uploads/2011/06/ΣΧΕΔΙΟ-ΔΡΑΣΗΣ-ΓΙΑ-ΤΟ-ΚΕΝΤΡΟ-ΤΗΣ-ΑΘΗΝΑΣ.pdf>
- Αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης (ΑτΚ) (2011β) «Αποτελέσματα εφαρμογής δράσεων για το κέντρο της Αθήνας», διαθέσιμο στο: <http://pangalos.gr/antiproedros.gov.gr/2011/06/20/2115/index.html>
- Αράπογλου, Γ. & Νεσφυγέ, Λ. (2009) «Ο πόλεμος του Αγίου Παντελεήμονα», *Τα Νέα*, 12 Ιουνίου, διαθέσιμο στο: <https://www.tanea.gr/2009/06/12/greece/o-polemos-toy-agioy-panteleimona/>
- Βαΐου, Ντ. (2013) «Γειτονίες στο κέντρο της πόλης: αφηγήσεις και κλίμακες συνύπαρξης στην Κυψέλη». Στο: Μαλούτας, Θ., Κανδύλης, Γ., Πέτρου, Γ. & Σουλιάτης, Ν. (επιμ.) *Το κέντρο της Αθήνας ως πολιτικό διακύβευμα*, Αθήνα: ΕΚΚΕ - Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο.
- Γεωργιάδου, Β. (2014) «Η εκλογική άνοδος της Χρυσής Αυγής. Ψήφος - Ρεβάνς των επισφαλών και νέες πολιτικές ευκαιρίες». Στο: Βούλγαρης, Γ. & Νικολακόπουλος, Η., 2012: *Ο διπλός εκλογικός σεισμός*, Αθήνα: Θεμέλιο, 185-219.
- Δάμα, Γ. (2009) «Άγριος Παντελεήμονας», *Ελευθεροτυπία*, 7 Φεβρουαρίου, διαθέσιμο στο: <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=15006>
- Δασκαλοπούλου, Ντ. (2010) «Άγριος Παντελεήμονας», *Έπιλον – Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 27 Ιουνίου, διαθέσιμο στο: <http://daskalopoulou.gr/?p=385>
- Διονέλλης, Μ. (2008). «Πίσω σελίδες: Προσοχή, μίσος...», *TVXS*, 28 Νοεμβρίου, <https://tvxs.gr/webtv/πίσω-σελίδες/πίσω-σελίδες-προσοχή-μίσος>
- INE / ΓΣΕΕ (2015) *Ετήσια έκθεση 2015 – Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση*. Αθήνα: INE/ΓΣΕΕ.
- Infowar (2017). «Όταν τα κανάλια έστηναν το φαινόμενο Αγ. Παντελεήμονας», <https://info-war.gr/otan-ta-kanalia-estinan-to-fenomeno-a/>
- Jailgoldendawn (2016) «Καταδίκη της Ελλάδας για παραλείψεις του σχετιζόμενου με τη ΧΑ Αθ. Σκάρα, διοικητή Τ.Α. Αγίου Παντελεήμονα, σε διερεύνηση ρατσιστικής επίθεσης» <https://jailgoldendawn.com/2016/04/05/καταδικη-της-ελλάδας-για-παραλείψεις/>

- Καλαντζοπούλου, Μ. (2012) «Άγιε μου Παντελεήμονα τι αυγή μας ξημερώνει;», <https://enthemata.wordpress.com/2012/04/29/markal/>
- Κανδύλης, Γ. (2013) «Ο χώρος και ο χρόνος της απόρριψης των μεταναστών στο κέντρο της Αθήνας». Στο: Μαλούτας, Θ., Κανδύλης, Γ., Πέτρου Μ., Σουλιώτης, Ν. (επιμ.), *Το κέντρο της Αθήνας ως πολιτικό διακύβευμα*, Αθήνα: ΕΚΚΕ, 257-279.
- Κούρτοβικ, Ι. (2001) «Μετανάστες: Ανάμεσα στο δίκαιο και στη νομιμότητα». Στο: Μαρβάκης, Α., Παρσάνογλου, Δ., Παύλου, Μ. (επιμ.), *Μετανάστες στην Ελλάδα*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Λαφαζάνη, Δ. (2004) «Νέα μετανάστευση προς την Ελλάδα κατά την τελευταία εικοσαετία: Προσπάθεια για έναν πρώτο απολογισμό». Στο: *Πρακτικά συνεδρίου «Η Κοινωνική Αλλαγή στην Ελλάδα, από το 1980 ως το 2001»*, Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, 698-720.
- Μαυρουδής, Ζ. (2012) «Ruins. Οροθετικές γυναίκες. Το χρονικό μιας διαπόμπευσης», ντοκιμαντέρ και τεκμηριωτικό υλικό, διαθέσιμο στο: <https://ruins-documentary.com/>
- Ονισένκο, Κ. (2008) «Το πρώτο γκέτο στην πρωτεύουσα», *Καθημερινή*, 22 Μαΐου, διαθέσιμο στο: <http://www.kathimerini.gr/323012/article/epikairothta/ellada/to-prwto-gketo-sthn-prwteyoysa>
- Παναγιωτόπουλος & Βαϊνανίδη Χρ. (2013) «Οι δημοσιογράφοι που σήμερα ανακαλύπτουν...και αποκαλύπτουν την εγκληματική δράση της Χρυσής Αυγής», Ιστοσελίδα ραδιοσταθμού «Στο κόκκινο», 7 Οκτ., διαθέσιμο στο: <http://www.stokokkino.gr/article/2673/Oi-dimosiografoiru-simera-anakalyptoun.htm>
- Παύλου, Μ. (2009) «Λόγος και πολιτικές για τους μετανάστες». Στο: Παύλου, Μ. & Σκουλαρική, Α., *Μετανάστες και μειονότητες*, Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Ρεπρές, Κ. (2010) *Γκετοποίηση τμήματος του Ιστορικού Κέντρου της Αθήνας και οι συνέπειες του φαινομένου στον τουρισμό της πόλης*, Αθήνα: ΙΤΕΠ.
- Συνήγορος του Πολίτη (ΣτΠ) (2013) «Το φαινόμενο της ρατσιστικής βίας στην Ελλάδα και η αντιμετώπισή του», Ειδική έκθεση, Σεπτέμβριος 2013, διαθέσιμη στο: <https://www.synigoros.gr/resources/docs/eidikiekthesiratsistikivia.pdf>
- The Press Project (2012a) «Ο φασισμός στο σαλόνι μας», <https://thepressproject.gr/o-fasismos-sto-saloni-mas/>
- The Press Project (2012b) «Η επιστολή των χιλίων», <https://thepressproject.gr/i-epistoli-ton-xilion/> Τρουμπέτα, Σ. (επιμ.) (2008) «Οι Ρομά στο σύγχρονο ελληνικό κράτος (συμβιώσεις, αναρέσεις, απουσίες)», Αθήνα: Κριτική.
- TVXS (2011) «Ενοχοί για βασανισμό μεταναστών αστυνομικοί του ΑΤ Αγίου Παντελεήμονα», <https://tvxs.gr/news/ellada/enoxoi-gia-basanismo-metanaston-astynomikoi-toy-agiou-panteleimona>
- ΥΠΕΚΑ (2011), «Κίνητρα για το Γεράνι και το Μεταξουργείο», Αθήνα.